

دانشگاه الزهراء (س)

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایانامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم قرآن و حدیث

عنوان

گونه شناسی روایات تفسیری امام حسن عسکری (ع)

استاد راهنما

دکتر پروین بهار زاده

استاد مشاور

دکتر سهیلا جلالی کندی

دانشجو

نسیم پناهی فر

اسفند ماه ۱۳۹۲

صلى الله عليه وسلم

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به
دانشگاه الزهراء (س) است.

تقدیم به

یازدهمین اختر تابناک آسمان امامت و ولایت حضرت امام حسن عسکری (ع).

با ستایش ایزد منان،

قدردانی از زحمات اساتید گران قدرم،

و سپاس از پدر و مادر عزیز و همسر مهربانم

و تشکر فراوان از دوست خوبم مرجان غلامی.

چکیده

گونه شناسی روایات تفسیری معصومان (ع) به دلیل جایگاه خاص سنت در تبیین قرآن، از اهمیّت ویژه ای برخوردار است و از آنجا که عصر امام حسن عسکری (ع) توأم با خفقان سیاسی، انزوای شیعیان و انحراف های دینی بود، بررسی انواع گونه های روایی ایشان در تبیین آیات قرآن کریم، نگاه ویژه ای را می طلبد. امام حسن عسکری (ع) در عصر خود سیاست تقیّه را در پیش گرفت و به فعالیت های آموزشی روی آورد و در حوزه تفسیر با تطبیق آیات بر شرایط زمان، به تبیین جایگاه اهل بیت (ع) پرداخت. آن حضرت در تفسیر آیات، علاوه بر بیان معنای ظاهری، اهتمام خود را به ارائه ی معنای باطنی کلام خدا و تطبیق آیات بر مصادیق معطوف کرده است، حضرت به مباحث علوم قرآن اشاره ای نکرده ولی بخشی از روایت های ایشان به صراحت به آیاتی از قرآن کریم استناد کرده است. امام عسکری (ع) در استخراج معانی قرآن، از قواعد ادبی، منقولات پیامبر (ص) و سایر ائمه (ع)، قصص بهره جسته است که البته بهره گیری ایشان از منقولات پیامبر (ص) و سایر ائمه (ع) نسبت به سایر موارد چشم گیر تر است.

کلید واژه: امام حسن عسکری (ع)، روایات تفسیری، گونه شناسی روایات

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول

کلیات و مفاهیم

۲	مقدمه
۴	۱-۱- بیان مسأله
۵	۱-۲- پرسش های پژوهش
۵	۱-۳- فرضیه های پژوهش
۶	۱-۴- اهداف پژوهش و ضرورت آن
۶	۱-۵- پیشینه پژوهش
۷	۱-۶- تعریف و تبیین مفاهیم
۷	۱-۶-۱- تفسیر
۷	۱-۶-۱-۱- معنای لغوی
۸	۱-۶-۱-۲- معنای اصطلاحی
۱۰	۱-۶-۲- روایات تفسیری
۱۳	۱-۶-۳- گونه شناسی روایات تفسیری
۱۳	۱-۶-۳-۱- روایات تبیین معنا
۱۴	۱-۶-۳-۱-۱- تبیین معنای ظاهری
۱۴	۱-۶-۳-۱-۱-۱- معنانشناسی واژگان
۱۵	۱-۶-۳-۱-۲- بیان احکام و تبیین احکام
۱۵	۱-۶-۳-۱-۲-۱- تبیین معنای باطنی

- ۱-۶-۳-۲- روایات تعیین مصداق ۱۵
- ۱-۶-۳-۲-۱- مصداق ظاهر ۱۷
- ۱-۶-۳-۲-۱-۱- مصداق ظاهری کامل ۱۷
- ۱-۶-۳-۲-۱-۲- مصداق ظاهری اتم ۱۸
- ۱-۶-۳-۲-۱-۳- مصداق عام ۱۸
- ۱-۶-۳-۲-۲- مصداق باطنی ۱۸
- ۱-۶-۳-۳-۳- روایات مشتمل بر علوم قرآن ۱۸
- ۱-۶-۳-۳-۱- بیان اختلاف قراء آت ۱۸
- ۱-۶-۳-۳-۲- بیان فضائل و خواص آیات و سور ۲۰
- ۱-۶-۳-۳-۳- بیان اسباب نزول ۲۱
- ۱-۶-۳-۴- روایات تعلیم تفسیر ۲۳
- ۱-۶-۳-۵- استناد و استشهاد به آیات ۲۳
- ۱-۶-۳-۶- تفسیر آیه با عمل به مفاد آن ۲۳
- ۱-۶-۳-۷- بهره گیری از قواعد ادبی ۲۳
- ۱-۶-۳-۸- ذکر جزئیات داستان های قرآنی ۲۳
- ۱-۶-۳-۹- بهره گیری از تمثیل ۲۴
- ۱-۷-۷- معرفی کتب روایی ۲۴
- ۱-۷-۱- تفسیر منسوب به امام حسن عسکری (ع) ۲۴
- ۱-۷-۲- البرهان فی علوم القرآن ۲۸
- ۱-۷-۳- نور الثقلین ۳۲

فصل دوم

عصر امام حسن عسکری (ع)

- ۲-۱- شرح حال اجمالی از امام حسن عسکری (ع) ۳۶
- ۲-۱-۱- تولد و نسب ۳۷
- ۲-۱-۲- لقب و کنیه ۳۸
- ۲-۱-۳- تعداد فرزندان، طول عمر و شهادت ۳۸
- ۲-۱-۴- دوران قبل از امامت امام حسن عسکری (ع) ۳۹
- ۲-۲- نگاهی به جریان های سیاسی عصر امام حسن عسکری (ع) ۴۰
- ۲-۲-۱- اوضاع سیاسی اجتماعی ۴۲
- ۲-۲-۲- تدابیر امنیتی امام حسن عسکری (ع) ۴۴
- ۲-۳- ابعاد هفت گانه فعالیت های امام حسن عسکری (ع) ۴۵
- ۲-۳-۱- کوشش های علمی در ردّ شبهات دین اسلام و تبیین اندیشه صحیح و ترویج آن ۴۶
- ۲-۳-۲- ایجاد شبکه ی ارتباطی با شیعیان ۴۸
- ۲-۳-۳- فعالیت های سرّی سیاسی ۵۰
- ۲-۳-۴- حمایت و پشتیبانی مالی از شیعیان ۵۱
- ۲-۳-۵- تقویت و توجیه سیاسی رجال و عناصر مهم شیعه ۵۱
- ۲-۳-۶- استفاده گسترده از آگاهی غیبی ۵۲
- ۲-۳-۷- آماده سازی شیعیان برای دوران غیبت ۵۴
- ۲-۴- شهادت امام و توطئه های بی ثمر ۵۸

فصل سوم

گونه های روایات امام حسن عسکری (ع)

- ۱-۳- تبیین معنا ۶۱
- ۱-۱-۳- تبیین معنای ظاهری ۶۲
- ۱-۱-۱-۳- معناسناسی ۶۲
- ۱-۱-۱-۱-۳- شرح لغات مشکل قرآن ۶۲
- ۱-۱-۱-۲- ابهام زدایی از واژگان ۶۴
- ۱-۱-۱-۳- بیان معنای واژها ۶۷
- ۱-۱-۱-۴- بیان وجه تسمیه ۶۸
- ۱-۱-۱-۵- شرح تک تک اجزای آیه و تعیین مرجع ضمیر ۶۸
- ۱-۱-۱-۶- بیان مفهوم آیه ۷۶
- ۲-۱-۳- تبیین معنای باطنی ۷۸
- ۲-۳- تعیین مصداق ۸۱
- ۳-۳- استناد به منقولات پیامبر (ص) و دیگر ائمه (ع) ۸۵
- ۴-۳- ذکر جزئیات داستان های قرآنی ۹۱
- ۵-۳- استناد و استشهاد به آیات ۹۵
- ۶-۳- بهره گیری از قواعد ادبی ۹۶
- جمع بندی ۹۷
- نتیجه گیری ۹۸
- پیشنهادها ۹۹
- فهرست منابع ۱۰۱

فصل اول

کلیات و مفاهیم

قرآن مجید بزرگترین سرمایه ما مسلمانان است. معارف، احکام، برنامه زندگی، سیاست اسلامی، راه به سوی قرب خدا، همه و همه را در این کتاب بزرگ آسمانی می‌یابیم. بنابراین کتابی است که همه را فرامی‌گیرد و هیچ کس فراگیرنده آن نیست. در فهم آیات قرآن یگانه راهی که وجود دارد تفسیر آیات الهی است و اهل بیت (ع) عالم ترین و آگاه ترین افراد بر تفسیر قرآن هستند و دلیل این گفته ، خود آیات و نیز روایات وارده از سوی پیامبر (ص) است. پیامبر اکرم (ص) بارها در سخنانی که بعدها به حدیث ثقلین معروف شد ، این نکته را یادآور شده و بر تمسک بر قرآن و عترت و عدم جدایی آن دو از هم تأکید نموده است. چرا که به دلیل عصمت ، اهل بیت (ع) در بهره گیری از قرآن و تفسیرش ، از هرگونه خطا و لغزشی مصون می باشند و علاوه بر تفسیر، بر تأویل قرآن کریم نیز احاطه دارند. بنابراین واضح است که اهل بیت عصمت و طهارت اصلی ترین منبع درک و فهم آیات الهی می باشند. در همین رابطه امیرالمومنین علی (ع) می فرماید: «سَلُونِي عَنِ الْقُرْآنِ أُخْبِرْكُمْ عَنْ آيَاتِهِ فِيمَنْ نَزَلَتْ وَأَيْنَ نَزَلَتْ»^۱

با عنایت به این گفته ها قرآن بدون توجه به تفسیر و تبیین این طایفه حقه فهمیده نمی‌شود زیرا این تفکیک همان افتراقی است که پیامبر اکرم (ص) به نفی آن خبر داد و او رسول امینی است که از هوی سخن نمی‌گوید و اگر جایی قرآن حضور ظاهری داشت و عترت طاهره غایب بودند یا

^۱ - مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الأئمة الأطهار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳.

آن‌ها حضور ظاهری داشتند و قرآن کریم غایب بود اطمینان حاصل می‌شود که هر دو غایبند زیرا معیت با هم و عدم افتراق از هم در نحوه وجود قرآن و عترت مأخوذ است. چون بهترین شناخت قرآن معرفت این طبقه است بهترین تفسیر نیز تفسیر این گروه خواهد بود. با این اوصاف در دوران غیبت امام عصر (عج) که دسترسی به آن حضرت میسر نیست، بهره‌گیری ما از منبع سرشار علم امامت، تنها با مراجعه به روایات تفسیری ائمه (ع) امکان‌پذیر است.

تا اینجا اهمیت روایات تفسیری ائمه (ع) دانسته شد، و پی بردیم که ائمه هدی (ع) اصلی‌ترین، مهمترین و بهترین مفسرین قرآن بوده‌اند، این از یک طرف و از طرف دیگر بحث این است که روایات تفسیری وارده از طرف ائمه (ع) تا چه حد صحیح هستند؛ زیرا براساس ارزش‌گذاری روایات تفسیری اگر ضوابط روایات فقهی در مورد آنها به کار گرفته شوند و تنها حجیت روایات قطع آور یا خبرهای واحد عادل که دارای سند کامل و پیوسته است، مورد پذیرش قرار گیرد، روایات باقی مانده بسیار ناچیز خواهد بود.

و در نتیجه دو دیدگاه در مورد تعبد به روایات تفسیری، در میان شیعیان شکل گرفته است که گروهی از شیعیان از جمله شیخ طوسی تمام روایات (قطعی‌السند و ظنی‌السند) را در فقه و تفسیر حجت دانسته و در برابر عدّه‌ای، از جمله علامه طباطبایی، روایات گمان‌آور را تنها در حوزه احکام شرعی فرعی حجت می‌دانند و روایات تفسیری را تنها در فرض متواتر و قطع آور بودن، معتبر می‌شمرند.^۱

نکته قابل توجه این است که بحث‌های مطرح شده در فوق، تنها سرنوشت گروهی از روایات تفسیری را که ظنی و گمان‌آور است، روشن می‌سازد، در حالی که بسیاری از این روایات، فاقد سند یا دارای سند غیر قابل اعتماد است و حتی موجب ظن و گمان هم نمی‌شود.

^۱ - میثاقی، عذرا، روش‌شناسی روایات تفسیری امام سجاد (ع)، دانشگاه الزهراء، ۱۳۸۸ ه.ش، ص ۳.

از همین رو، بیشترین کارایی این دسته از روایات، پیش از آنکه به اصل تفسیر بازگردد، به روش تفسیر و شیوه برداشت از قرآن بازمی‌گردد و این روایات بیشتر نقش آموزشی و تربیتی دارد و بررسی دقیق آنها، راه درست تفسیر و برداشت از قرآن را به مفسر نشان می‌دهد. این سخن بیانگر این است که اهل بیت (ع) راه و روش دستیابی به معارف و مقاصد قرآن را در قالب نمونه‌هایی از تفسیر نشان داده‌اند.^۱

این توضیحات، نشان‌دهنده‌ی اهمیت بررسی گونه‌ها و روش‌های تفسیری می‌باشد. این بررسی‌ها در مجموع ما را به روش صحیح فهم قرآن رهنمون می‌سازد و در نتیجه آن، دستیابی به تفسیر صحیح آیات میسر می‌گردد. در مورد روایات امام حسن عسکری (ع) نیز همین مورد صدق می‌کند، که شناخت گونه‌های روایی ایشان نیز اهمیت دارد و در جای خود قابل تحلیل و بررسی است.

۱-۱- بیان مسأله

روایات اهل بیت از آن جهت حائز اهمیت است که بعد از پیامبر(ص) که خود مبین و شارح قرآن بود، وظیفه تبیین بر عهده امامان معصوم (ع) نهاده شده و حدیث ثقلین نیز مؤید همین موضوع است. برای استفاده صحیح از اشارات تفسیری اهل بیت (ع) و راهیابی به تفسیر صحیح قرآن، گونه‌شناسی روایات ایشان ضروری می‌باشد.

عصر امام حسن عسکری (ع) مقارن با ولادت منجی بشریت مهدی موعود (عج) است؛ از یک سو اقتدار فرهنگی شیعه افزایش یافته و از سوی دیگر حاکمان وقت بر ایجاد خفقان و ایراد فشار خود بر امام (ع) و شیعیان افزوده‌اند. این موضوع که روایات امام (ع) نمی‌تواند بی‌تاثیر از جریانات سیاسی _ اجتماعی عصر خود باشد، گونه

^۱ - رستمی، علی اکبر، آسیب‌شناسی و روش‌شناسی تفسیر معصومان (ع)، بی‌جا، مرکز نشر علوم و معارف قرآن کریم، ۱۳۸۰ه.ش، صص ۴۴-۶۱.

شناسی روایات را اهمیتی دو چندان می بخشد. در این میان روایات وارده در تفسیر قرآن از اهمیت بسزائی برخوردار است.

در این تحقیق با تأکید بر سه کتاب تفسیری؛ تفسیر منسوب به امام حسن عسکری(ع)، البرهانِ هاشمِ بحرانی و نور الثقلینِ عبد علی حویزی، ضمن استخراج روایات امام حسن عسکری(ع) در تفسیر قرآن گونه های مختلف این روایات شناسایی شده است و در نهایت مورد تحلیل قرار می گیرد.

بر این اساس این پژوهش در پی پاسخ گویی به این پرسش است که:

گونه های روایات امام حسن عسکری (ع) در تفسیر قرآن کدامند؟

۲-۱- پرسش های پژوهش (پرسش های فرعی)

۱. شرایط سیاسی _ اجتماعی عصر امام حسن عسکری(ع) چه تأثیری بر گونه

های روائی آن حضرت دارد؟

۲. استناد به منقولات پیامبر(ص) و دیگر ائمه (ع) در روایات امام حسن

عسکری(ع) در تفسیر قرآن چه جایگاهی دارد؟

۳. عنصر تقیه تا چه اندازه ای در بیان افکار ایشان در زمینه تفسیر قرآن کریم داشته

است؟

۳-۱- فرضیه های پژوهش

۱. شرایط سیاسی - اجتماعی عصر هر امام بر روایات وارده از آن معصوم اثرات

قابل توجهی گذاشته است.

۲. امام حسن عسکری(ع) برای بیان تفسیر آیات، به بیانات پیامبر اکرم(ص) و دیگر ائمه(ع) اشارات متعدد دارد و پر بسامد ترین آن‌ها متعلق به پیامبر اکرم(ص) است.

۳. عنصر تقیه در روایات تفسیری ایشان محدود است اما بی تاثیر نیست.

۴-۱- اهداف پژوهش و ضرورت آن

اهل بیت(ع) وارث علم پیامبر(ص) در تفسیر قرآن کریم و بزرگترین مرجع این علم پس از آن حضرت می باشند؛ اما روایات تفسیری ایشان به دلیل غرض ورزی های دشمنان و جهالت محبان با احادیث نادرست در آمیخته است. این در حالی است که محدثان شیعه بیشتر هم خود را مصروف تنقیح روایات فقهی کرده و کمتر نقد و بررسی روایات تفسیری را مد نظر قرار داده اند و به این دلیل، کتاب های تفسیری آکنده از روایات نادرستی است که به ائمه(ع) نسبت داده شده است.

از این رو این پژوهش، در پی آن است که پس از شناخت عصر امام حسن عسکری(ع) برای آمادگی هر چه بیشتر جهت فهم روایات تفسیری آن حضرت و پاسخ گویی به برخی از سؤالات ذهنی پیرامون امکان تأثیر شرایط سیاسی و اجتماعی عصر امام(ع) بر نوع روایات ارائه شده توسط ایشان، به استخراج روایات تفسیری امام حسن عسکری(ع) پرداخته، سپس به بررسی این روایات پردازد.

۵-۱- پیشینه پژوهش

بدون شک روایات تفسیری ائمه(ع) یکی از مهمترین منابع تفسیر قرآن به شمار می آید، با این وجود توجه به این دسته از روایات تا دوران معاصر بیشتر محدود به نقل در تفاسیر، به ویژه تفاسیر روایی بوده است.

تحقیق پیرامون گونه شناسی روایات به صورت محدود در سال های اخیر صورت گرفته است، اما در مورد گونه شناسی روایات امام حسن عسکری(ع) پژوهشی صورت

نگرفته است، هرچند کتابی با عنوان "مُسند" تألیف "عزیزا... عطاردی" وجود دارد که مؤلف در کتاب خود به جمع تمامی روایات تفسیری آن حضرت در موضوعات مختلف همت گمارده است؛ اما می توان گفت بخش تفسیر آن ناقص است، برای همین می توان گفت موضوع این پژوهش بدون پیشینه ی مستقل است .

۱-۶- تعریف و تبیین مفاهیم

پیش از ورود به بحث های اصلی، لازم است به بررسی معانی لغوی و اصطلاحی مهمترین واژه های این پژوهش بپردازیم.

۱-۶-۱- تفسیر

"تفسیر" در فرهنگ اسلامی، به علم خاصی در شرح قرآن کریم اطلاق می شود.

۱-۶-۱-۱- معنای لغوی

تفسیر از ریشه "فسر" مصدر باب تفعیل است و معانی متعددی برای این واژه بیان شده است که برخی از آنها عبارتند از:

• کشف مراد از لفظ مشکل^۱

• کشف معنای لفظ و اظهار آن^۲

• اظهار معنای معقول^۳

• بیان^۴

^۱ - ابن منظور، محمد بن مكرم، لسان العرب، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ص ۵۵؛ فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، القاموس المحیط، بیروت، دارالفکر، ۱۳۶۱، ج ۲، ص ۱۱۰؛ حسینی زبیدی، سید محمد مرتضی، تاج العروس من جواهر القاموس، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ق، ماده سفر، ج ۶، ص ۵۲۵.

^۲ - طریحی، فخرالدین، مجمع البحرین، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۵ش، ج ۳، ص ۴۳۸.

^۳ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد، المفردات فی غریب القرآن، بیروت، دارالقلم، ۱۴۱۲ق، ص ۶۳۶.

^۴ - فراهیدی، خلیل بن احمد، کتاب العین، قم، نشر هجرت، ۱۴۰۹ق، ج ۷، ص ۲۴۷؛ ابن منظور، لسان العرب، ج ۵، ص ۵۵؛ طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۴۳۸.

• تبیین و توضیح دادن شیء^۱

• آشکار ساختن امر پوشیده^۲

همانطور که مشاهده می گردد اصل معنای این ماده بیان و ایضاح است که در ثلاثی مجرد و مزید متعدی می باشد و تنها فرق این دو باب این است که مزید آن مبالغه را می رساند؛ یعنی منظور از "فسر" مطلق بیان و توضیح است ولی "فسر" بر این دلالت دارد که در تبیین و تفسیر، نیروی بیشتری به کار رفته و کار آسانی انجام نگرفته است.^۳

لازم به ذکر است که برخی "تفسیر" و "فسر" را مشتق شده از "سفر" دانسته اند.^۴ دلیل آنان بر این ادعا همگونی و تناسب معنای "فسر" و "سفر" (آشکار شدن) می باشد. اما با بررسی و دقت در کتب لغت معلوم می گردد که این دو واژه، دو معنا و کاربرد متفاوت دارند: "تفسیر" و "فسر" اغلب درباره اظهار معنای معقول،^۵ و "سفر" در مورد آشکار کردن اعیان و اشیاء خارجی و محسوس بکار می رود.^۶

۱-۶-۱-۲- معنای اصطلاحی

از زمان های گذشته برای علم تفسیر که زیر شاخه علوم اسلامی است، تعاریف گوناگونی ارائه شده است که در ادامه تعاریف خواهد آمد، اما برخی نیز برای این علم تعریفی ارائه نداده اند و

^۱ - ابن فارس، احمد، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۵۰۴؛ فیومی، احمد بن محمد، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر، قم، مؤسسه دار الهجرة، ۱۴۱۴ق، ج ۲، ص ۴۷۲؛ قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۲ق، ج ۵، ص ۱۷۵.

^۲ - ابن منظور، لسان العرب، ج ۵، ص ۵۵؛ فیروزآبادی، القاموس المحيط، ج ۲، ص ۱۱۰.

^۳ - معرفت، محمد هادی، علوم قرآنی، تهران، سمت، ۱۳۷۹ش، ص ۸۷.

^۴ - طریحی، مجمع البحرین، ج ۳، ص ۴۳۸.

^۵ - راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۶۳۶.

^۶ - همو، ص ۴۱۲.

گویا آن را به وضوح معنای متبادر عرفی اش واگذاشته‌اند؛ ولی در عین حال برخی دیگر از مفسران و دانشمندان علوم قرآنی، تعاریف متعددی برای "تفسیر" بیان کرده اند که نقل آنها از جهاتی حائز اهمیت است: اولاً از این جهت که آیا مفسر، تفسیر را به عنوان یک علم تعریف کرده یا به عنوان تلاش فکری اش برای کشف مراد الهی یا جهات دیگر؟ ثانیاً اگر مفسر آیاتی را بی نیاز از تفسیر دانسته، طبق تعریفش دلیلش چه بوده است؟ همچنین با بررسی تعاریف تفسیر، می توان به نتیجه بهتری درباره تفسیر و تعریف آن دست پیدا کرد.

سیوطی در "الاتقان" تفسیر را چنین تعریف می کند: "تفسیر، فهمیدن شأن نزول آیات و شؤون قرآن و قصه ها و اسبابی است که در آن نازل شده و سپس دانستن ترتیب مکی و مدنی و بیان محکم و متشابه، ناسخ و منسوخ، خاص و عام، مطلق و مقید، مجمل و مفسر آن، حلال و حرام، وعد و وعید، امر و نهی آن، عبرت ها و امثال آن است."^۱

آیت الله خوبی گفته است: تفسیر، آشکار کردن مراد خدای متعال از کتاب عزیز اوست.^۲

در البرهان زركشى آمده است: "تفسیر علمی است که به وسیله آن، کتاب خدا که بر پیامبر اسلام(ص) نازل گردیده است، شناخته و معانی آن فهمیده می شود و احکام و اسرار آن استخراج می گردد. در این مهم از علم لغت، صرف، نحو، بیان، اصول فقه و قرائات کمک گرفته می شود و برای شناخت اسباب نزول و ناسخ و منسوخ بدان نیاز است."^۳

^۱ - سیوطی، جلال الدین، الاتقان فی علوم القرآن، بیروت، دار ابن کثیر، ۱۴۲۲ق، ج ۲، ص ۱۱۹۱.

^۲ - خوبی، سید ابوالقاسم، البیان فی تفسیر القرآن، بیروت، مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۴ق، ص ۳۹۷.

^۳ - زركشى، محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، بیروت، دارالفکر، ۱۴۰۸ق، ج ۱، ص ۳۳.

زرقانی معتقد است: " تفسیر، علمی است که در آن به قدر توان بشری از احوال قرآن از آن جهت که بر مراد خداوند متعال دلالت دارد، بحث می‌شود.^۱

برخی گویند: "علم تفسیر، علمی است که از مراد و منظور خداوند متعال به اندازه طاقت بشر گفتگو می‌کند و آن شامل تمام معانی می‌شود که فهم معنی و بیان مراد متوقف بر آن است."^۲ طبرسی در "مجمع البیان" تفسیر را چنین معنا کرده اند: "تفسیر، کشف مراد از لفظ مشکل است."^۳

علامه طباطبایی در "المیزان" تفسیر را این گونه تعریف کرده اند: "تفسیر بیان معانی آیات قرآنی و کشف مقاصد و مدالیل آنهاست."^۴

در انتها باید اشاره کرد که با توجه به مجموع تعاریف، می‌توان گفت همه ی سخنان این بزرگواران در مورد معنای اصطلاحی تفسیر صحیح می‌باشد و مجموع همه ی آن‌ها را می‌توان در معنای تفسیر گنجانند. البته باید این مطلب را اضافه کرد که مهم ترین نکته در باب "تفسیر" نقش این علم در پرده برداری از مدلول لفظ و بیان معانی است.

۱-۶-۲- روایت تفسیری

منظور از روایات تفسیری، روایاتی از معصومین(ع)، اصحاب پیامبر(ص) و تابعان آنان است که مبنای تفسیر نقلی قرآن قرار می‌گیرد.^۵ همانگونه که تعریف تفسیر و حدود آن روشن نیست، دانشمندان علوم قرآن و تفسیر، تعریف دقیقی از حدود روایات تفسیری ارائه نکرده اند. به این

^۱ - زرقانی، محمد عبد العظیم، *مناهل العرفان فی علوم القرآن*، بی جا، دار احیاء التراث العربی، بی تا، ج ۱، ص ۴۷۱.

^۲ - ذهبی، محمد حسین، *التفسیر و المفسرون*، قاهره، دارالکتب الحدیثه، ۱۳۸۱ق، ج ۱، ص ۱۵.

^۳ - طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*، تهران، انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش، ج ۱، ص ۲۰.

^۴ - طباطبایی، سید محمدحسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، قم، دفترانتشارات اسلامی جامعه مدرسین، ۱۴۱۷ق، ج ۱، ص ۴.

^۵ - معرفت، محمد هادی، *التفسیر و المفسرون فی ثوبه القشیب*، قم، مؤسسه فرهنگی التمهید، ۱۳۸۵، ج ۲، ص ۱۷.